

Meri Bird

S·P·Q·R

ISTORIJA STAROG RIMA

Preveo
Nenad Dropulić

■ Laguna ■

Naslov originala

Mary Beard

S. P. Q. R

A History of Ancient Rome

Copyright © 2015 by Mary Beard Publications

Translation copyright © 2020 za srpsko izdanje, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

S·P·Q·R

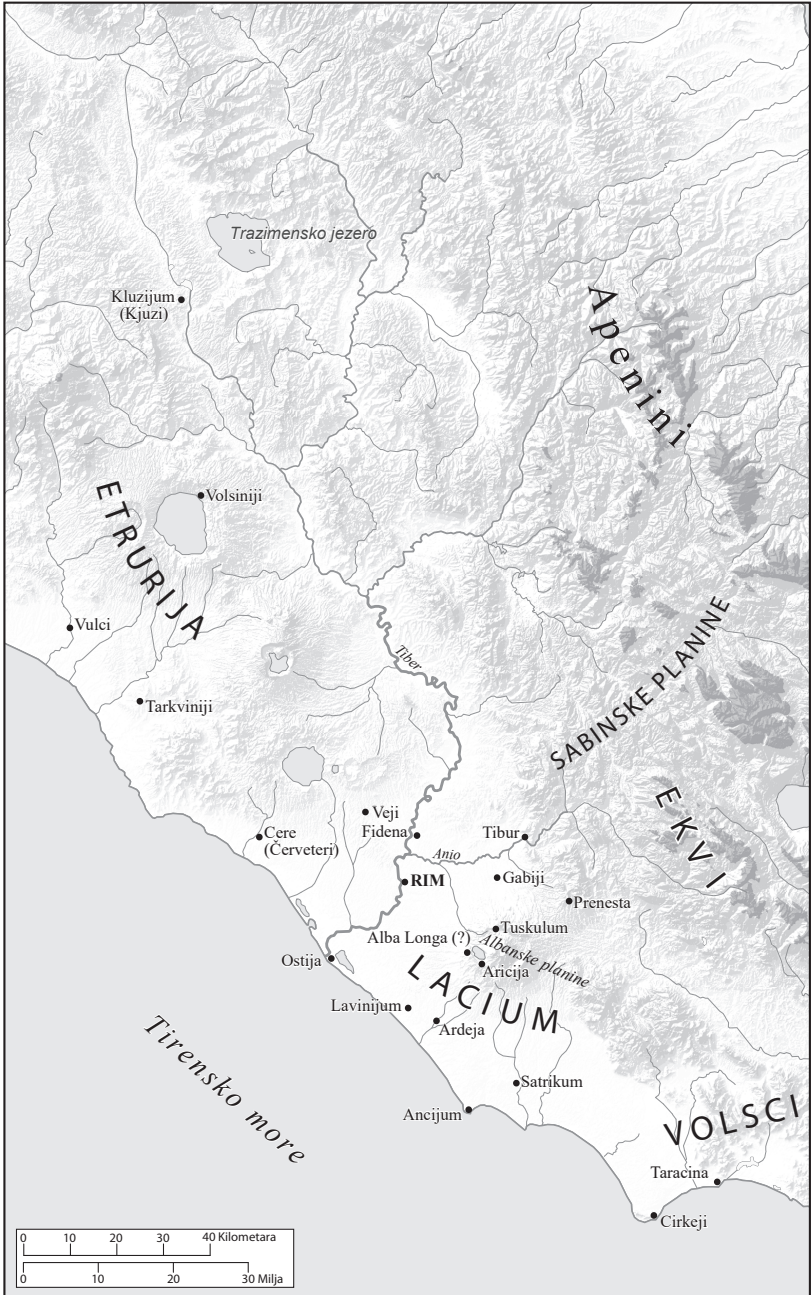
SADRŽAJ

Mape	10
Predgovor: Istorija Rima	17
1 Ciceronov najslavniji čas	23
2 U početku	53
3 Kraljevi Rima	85
4 Rimski veliki skok napred	120
5 Širi svet	155
6 Nova politika	190
7 Od carstva do careva	230
8 Na domaćem frontu	270
9 Avgustov preobražaj	306
10 Četrnaest careva	350
11 Imati i nemati	392
12 Rim izvan Rima	426
Epilog: Rimski prvi milenijum	472
Vremenski redosled	481
Izjave zahvalnosti	493
Spisak ilustracija	495

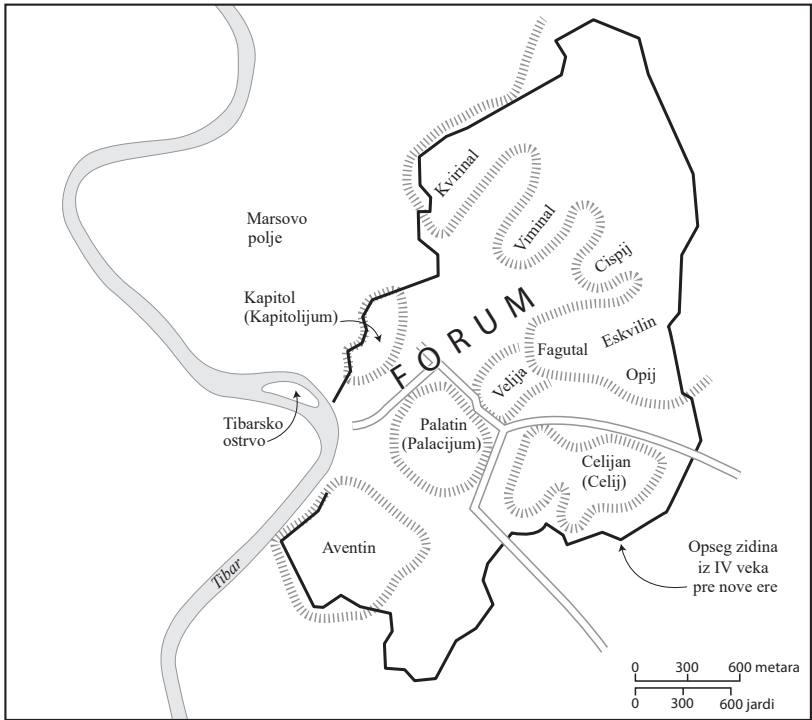
MAPE

1. Rani Rim i njegovi susedi
2. Položaj Rima
3. Rimska Italija
4. Grad Rim u periodu carstva
5. Rimski svet

1 RANI RIM I NJEGOVI SUSEDI

2 RIM

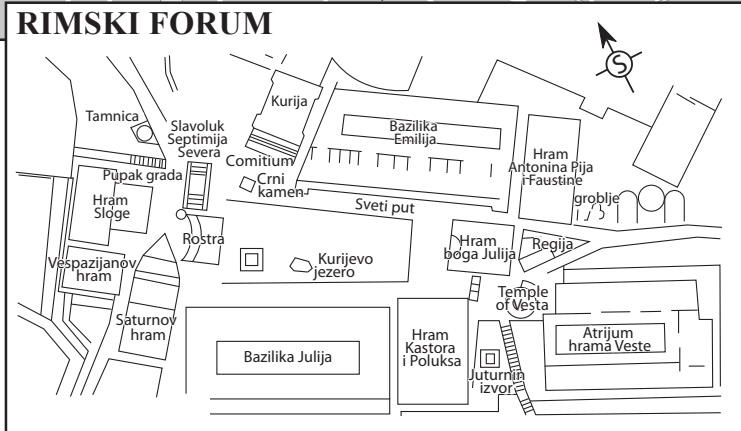
3 RIMSKA ITALIJA

4 GRAD RIM U DOBA CAREVA

RIMSKI FORUM

5 RIMSKI SVET

PREDGOVOR

•

ISTORIJA RIMA

STARI RIM JE važan. Zanimariti Rimljane ne znači samo zažmuriti na daleku prošlost. Rim nam i dalje pomaže da definišemo način na koji shvatamo naš svet i razmišljamo o sebi, od visokih teorija do prizemnih komedija. Posle dve hiljade godina Rim i dalje podupire zapadnu kulturu i politiku, ono što pišemo i način na koji vidimo svet i svoje mesto u svetu.

Ubistvo Julija Cezara na, kako su to Rimljani zvali martovske ide, 44. godine p. n. e. stvorilo je šablon, a ponekad i nezgrapno opravdanje za ubistva tirana. Položaj carske teritorije Rima podvlači političku geografiju savremene Evrope i šire. Glavni razlog zbog kog je London prestonica Ujedinjenog Kraljevstva jeste činjenica da su ga Rimljani proglasili glavnim gradom svoje provincije Britanije – opasnog mesta koje je po njihovom mišljenju ležalo iza velikog Okeana koji okružuje civilizovani svet. Rim nam je zaveštao ideje slobode i građanstva koliko i ideje carske eksploatacije, zajedno s rečnikom savremene politike, od „senatora“ do „diktatora“. Pozajmio nam je svoje krilatice, od: „Boj se Grka i kada poklone nose“, preko: „Hleba i igara“, do: „Svira dok Rim gori“ – pa čak i onu: „Dok ima života, ima i nade.“ U manje-više jednakoj meri izazivao je smeh, strahopoštovanje i užas. Gladijatori privlače publiku danas koliko i nekada. Vergilijev veliki ep o

osnivanju Rima, *Enejida*, gotovo sigurno je imao više čitalaca u dvadesetom nego u prvom veku nove ere.

Pa ipak, pisana istorija starog Rima dramatično se promenila tokom poslednjih pedeset godina, a još više tokom dva i po veka otkako je Edvard Gibon napisao *Opadanje i pad Rimskog carstva*, svoj neobični istorijski eksperiment koji je pokrenuo savremeno proučavanje rimske istorije na engleskom govornom području. Delimičan razlog su novi načini posmatranja starih dokaza i različita pitanja kojima ih podvrgavamo. Opasan je mit da smo mi bolji istoričari od naših prethodnika. Nismo. Ali mi pristupamo istoriji Rima s drugačijim prioritetima – od rodnog identiteta do snabdevanja hranom – pa nam drevna prošlost govori drugačijim izrazima.

Tu je i izuzetan broj novih nalaza iskopanih iz zemlje, izvađenih iz vode, pa čak i pronađenih u bibliotekama, koji nam donose novosti iz starog veka i govore nam više o starom Rimu nego što su savremeni istoričari ikada mogli da znaju. Sada imamo rukopis dirljivog eseja jednog rimskog lekara kome su sve dragocenosti izgorele u požaru, a taj esej pojavio se u jednom grčkom manastiru tek 2005. godine. Imamo olupine sredozemnih teretnih brodova koji nikada nisu stigli do Rima, pune stranih skulptura, nameštaja i staklarije namenjene bogataškim kućama, kao i vina i maslinovog ulja koje su kupovali svi. Dok ovo pišem, arheolozi pažljivo ispituju uzorke izvađene iz ledene kape Grenlanda i nalaze, čak i tamo, tragove zagađenja koje je izazivala rimska industrija. Drugi pod mikroskopom ispituju ljudski izmet pronađen u septičkoj jami u Herkulaneumu u južnoj Italiji kako bi popisali namirnice koje su Rimljani unosili u svoj sistem za varenje – i koje su izbacivali. Mnogo jaja i morskih ježeva, glasi delimičan odgovor.

Istorija Rima oduvek se pisala iznova; na neki način mi znamo više o starom Rimu nego što su znali sami stari Rimljani. Drugim rečima, rimska istorija je rad u toku. Ova knjiga je moj doprinos tom većem projektu; ona iznosi moj stav o tome zašto je istorija Rima važna. Naslov potiče iz još jedne slavne rimske krilatice: „*Senatus populusque Romanus*“, odnosno: „Senat i narod rimski.“ Knjiga je nastala iz lične radoznalosti prema rimskoj istoriji, iz

uverenja da je i dalje vredno voditi dijalog sa starim Rimom i zbog pitanja kako je malo i vrlo obično seoce u srednjoj Italiji postalo sila koja je zavladala ogromnim teritorijama na tri kontinenta.

Ovo je knjiga o tome kako je Rim rastao i dugo održavao svoj položaj, ne o opadanju i propasti Rima, ako se to uopšte i dogodilo u smislu u kom je Gibon to zamišljao. Istoriji Rima prikladan završetak može se dati na mnogo načina. Neki su odabrali preobraćanje cara Konstantina na hrišćanstvo na samrtnoj postelji 337. godine nove ere, ili vizigotsku pljačku Rima 410. godine nove ere pod vođstvom Alarika. Moja istorija Rima završava se važnim trenutkom iz 212. godine nove ere kada je car Karakala sve slobodne stanovnike Rimskog carstva proglasio punopravnim rimskim građanima, čime je izbrisao razliku između osvajača i pokorenih i dovršio postupak širenja prava i povlastica rimskih građana započet gotovo hiljadu godina ranije.

No, ova knjiga nije jednostavni izraz divljenja. Mnogo štošta iz klasičnog sveta – i rimskog i grčkog – izaziva naše zanimanje i traži našu pažnju. Naš svet bio bi neizmerno siromašniji kada ne bismo nastavili da komuniciramo s njihovim. No, divljenje je nešto drugo. Kao čedo svog doba, nakostrešim se kad čujem da ljudi govore o „velikim“ rimskim osvajačima, čak i o rimskom „velikom“ carstvu. Trudila sam se da naučim da posmatram sve i s druge strane.

Štaviše, ova knjiga se sukobljava s mitovima i poluistinama o Rimu uz koje sam, kao i mnogi drugi, odrastala. Rimljani nisu od početka imali veličanstveni plan za osvajanje sveta. Iako su vremenom počeli da se razmeću svojim carstvom kao nekakvom nesumnjivom sudbinom, motivi koji su prvobitno pokrenuli njihovo vojno širenje kroz sredozemni svet i šire bili su i ostali jedna od velikih istorijskih zagonetki. Stvarajući svoje carstvo Rimljani nisu brutalno gazili nedužne narode koji su gledali svoja posla u skladu i miru dok se legije nisu pojavile na horizontu. Rimske pobjede bile su nesumnjivo krvave. Osvajanje Galije Julija Cezara s pravom se poredi s genocidom i u tim terminima Rimljani su ga kritikovali u to vreme. No, Rim se nije širio u svet zajednica koje

su živele u miru jedne s drugima, nego u svet urođenog nasilja, suparničkih centara moći podržanih vojnom silom (druga vrsta podrške nije ni postojala) i malih carstava. Neprijatelji Rima bili su većinom militaristi kao i sam Rim, ali iz razloga koje ću pokušati da objasnim, oni nisu pobedili.

Rim nije bio nasilni mlađi brat klasične Grčke posvećen gradnji, vojnoj delotvornosti i apsolutizmu, dok su Grci bili skloniji intelektualnoj radoznalosti, pozorištu i demokratiji. Nekim Rimljanima je odgovaralo da se pretvaraju da je tako, a i mnogim savremenim istoričarima odgovara da prikazuju klasični svet kao jednostavnu podvojenost između dveju vrlo različitih kultura. To je, kao što ćemo videti, zabluda na obe strane. Grčki gradovi-države voleli su da pobeđuju u bitkama koliko i Rimljani, i većinom nisu imali gotovo nikakve veze s kratkotrajnim atinskim eksperimentom s demokratijom. Mnogi rimski pisci ne samo da nisu bez razmišljanja zagovarali imperijalnu moć, nego su bili najoštriji kritičari imperijalizma svih vremena. „Oni stvaraju pustoš i nazivaju to mirom“, glasi parola kojom se često sumiraju posledice vojnih osvajanja. Napisao ju je u drugom veku nove ere rimski istoričar Tacit govoreći o rimskoj moći u Britaniji.

Istorija Rima je veliki izazov. Ne postoji samo jedna priča o Rimu, naročito od vremena kada se rimski svet proširio daleko izvan Italije. Istorija Rima nije ista kao istorija rimske Britanije ili rimske Afrike. Moja knjiga se najvećim delom bavi gradom Rimom i rimskom Italijom, ali postaraću se da pogledam i Rim spolja, s tačke gledišta onih koji su živeli na širim teritorijama carstva kao vojnici, pobunjenici ili ambiciozni saradnici. A vrlo različite vrste istorije moraju da se pišu o različitim periodima. O najranijoj istoriji Rima i vremenu kada je u četvrtom veku pre nove ere od malog sela izrastao u važnog igrača na italijanskom poluostrvu nemamo nikakvih zapisa Rimljana iz tog doba. Priča o tome mora da bude smela rekonstrukcija koja cedi iz pojedinačnih dokaza – sedne krhotine grnčarije, nekoliko slova uklesanih u kamen – sve što može. Svega tri veka kasnije problem je potpuno

obrnut: kako shvatiti mase ondašnjih protivrečnih dokaza iz tog vremena koje mogu lako da preopterete svaku jasnu priču.

Rimska istorija iziskuje i naročitu vrstu mašte. Na neki način istraživanje starog Rima u dvadeset prvom veku je kao hodanje po žici, čin veoma pažljivog balansiranja. Ako pogledate odozgo na jednu stranu, sve deluje sigurno i poznato: vode se razgovori u koje bismo gotovo mogli da se uključimo o prirodi slobode ili o problemima polova; tu su zgrade i spomenici koje prepoznajemo i porodice koje žive na način koji razumemo, sa sve neposlušnim šiparcima, ima i šala koje „kapiramo“. Ono s druge strane deluje kao potpuno nepoznata teritorija. To ne znači samo ropstvo, prljavštinu (u starom Rimu gotovo da nije postojalo prikupljanje ljudskog otpada), pokolji ljudi u arenama i smrt od bolesti čije lečenje danas shvatamo zdravo za gotovo, ali i novorođenčad bačena na hrpe smeća, devojčice-neveste i razmetljivi sveštenici evnusi.

To je svet koji ćemo početi da istražujemo kroz jedan poseban trenutak u rimskoj istoriji o kom su Rimljani neprestano lupali glavu, a savremeni pisci, od istoričara do dramatičara, neprekidno raspravljaju. Taj trenutak najbolje će nas upoznati s jednim od ključnih likova starog Rima, s bogatstvom rasprave Rimljana o sopstvenoj prošlosti i o tome kako je se mi i dalje prisećamo i pokušavamo da je shvatimo – i o tome zbog čega su istorija Rima, senata i naroda rimskog i dalje važni.

PRVO POGLAVLJE

•

CICERONOV NAJSLAVNIJI ČAS

SPQR: 63. godina pre nove ere

NAŠA ISTORIJA STAROG Rima počinje sredinom prvog veka pre nove ere, više od šest stotina godina posle osnivanja grada. Ona počinje nagoveštajima revolucije, terorističkim zaverama za uništenje grada, tajnim operacijama, javnim huškanjem i hapšenjima i pogubljenjima po kratkom postupku građana (nedužnih ili ne) u interesu unutrašnje bezbednosti. Godina je 63. pre nove ere. Na jednoj strani je Lucije Sergije Katilina, nezadovoljni propali aristokrata i tvorac zavere, kako se verovalo, za ubistvo rimskih izabраниh zvaničnika i spaljivanje grada – čime bi se poništili svi dugovi, i bogataški i siromaški. Na drugoj strani je Marko Tulije Ciceron (nadalje samo Ciceron), slavni govornik, filozof, sveštenik, pesnik, političar, duhoviti kozer, jedan od onih obeleženih da budu ubijeni – i čovek koji je neprestano koristio svoj govornički dar da se hvališe kako je otkrio Katilininu strašnu zaveru i spasio državu. To je bio njegov najslavniji čas.

Godine 63. pre nove ere Rim je bio ogromna metropola s više od milion stanovnika, veći od svih drugih evropskih gradova pre devetnaestog veka. Mada još nije bilo careva, Rim je vladao carstvom koje se protezalo od Španije do Sirije i od južne Francuske do Sahare. Bila je to prostrana mešavina raskoši i prljavštine, slobode i eksploatacije, građanskog ponosa i krvavih

građanskih ratova. U sledećim poglavljima vratićemo se u mnogo ranije dane, na sam početak rimskog vremena i na rane ratne i one druge poduhvate rimskog naroda. Razmislićemo o tome šta leži iza nekih priča o ranom Rimu koje su i danas uzbudljive, od Romula i Rema do silovanja Lukrecije. I postavljaćemo pitanja koja istoričari postavljaju od samog antičkog doba. Kako je i zašto običan gradić u srednjoj Italiji postao toliko veći od svih gradova na drevnom Sredozemlju i stekao vlast nad tako ogromnim carstvom? Po čemu su Rimljani bili toliko posebni, ako su bili? No, kada je reč o istoriji Rima, nema mnogo smisla započeti priču od samog početka.

Tek od prvog veka pre nove ere možemo da istražujemo Rim, izbliza i uz slikovite pojedinosti, kroz oči savremenika. Opstalo je izuzetno bogatstvo reči iz tog vremena: od privatnih pisama do javnih govora, od filozofije do poezije – epske i erotske, učene i ulične. Zahvaljujući tome i dalje možemo da pratimo svakodnevne igre najvažnijih rimskih političara. Možemo da prisluškujemo njihova pogađanja i nagodbe i da vidimo kako jedni druge ubadaju u leđa, metaforički i doslovno. Možemo čak da okusimo i njihove privatne živote: bračne svade, nevolje s prilivom novca, tugu zbog smrti voljene dece ili ponekad voljenih robova. Na zapadu nema starijeg perioda koji možemo da upoznamo tako detaljno i intimno (ne postoje ni izbliza tako bogati i raznovrsni izvori iz klasične Atine). Tek posle više od hiljadu godina, u svetu renesansne Firence, pronaći ćemo drugo mesto koje ćemo moći tako detaljno da upoznamo.

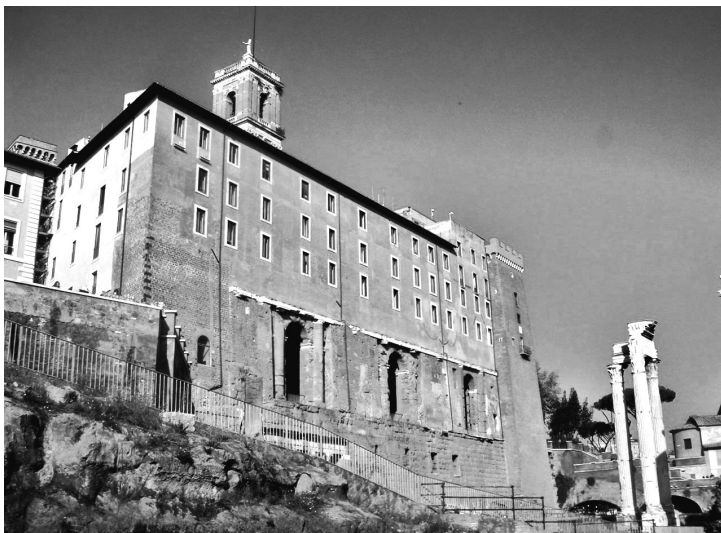
Što je još važnije, tokom prvog veka pre nove ere sami rimski pisci počeli su sistematski da proučavaju ranija stoleća svog grada i svog carstva. Radoznalosti prema prošlosti Rima svakako je bilo i ranije: još možemo, na primer, da čitamo analizu uspona grada iz pera jednog stanovnika Grka napisanu sredinom drugog veka pre nove ere. No, tek od prvog veka pre nove ere rimski naučnici i kritičari počeli su da postavljaju brojna istorijska pitanja koja postavljamo i danas. Postupkom koji je sjedinio učeno istraživanje

s dosta konstruktivne mašte, sastavili su verziju rane istorije Rima na koju se i danas oslanjamo. Mi i dalje vidimo istoriju Rima, makar delimično, kroz oči iz prvog veka pre nove ere. Drugim rečima, istorija Rima kakvu poznajemo nastala je tada.

Šezdeset treća godina tog stoleća ključno je važna. Tokom hiljadu godina koje ćemo istražiti u ovoj knjizi Rim se mnogo puta suočavao s opasnošću i porazom. Oko 390. godine pre nove ere, na primer, grad je okupirala pljačkaška banda Gala. Godine 218. pre nove ere kartaginski vojskovođa Hanibal proslavio se prešavši Alpe s trideset sedam slonova i naneo je stravične gubitke Rimljanima pre nego što su na kraju uspeali da ga potuku. Procenjuje se da su Rimljani u bici kod Kane 216. godine pre nove ere izgubili sedamdeset hiljada ljudi za jedno popodne, što znači da je to krvoproliće jednako bici kod Getisburga ili borbama prvog dana na Somi, ako ne i veće. Jednako strašna u rimskoj mašti bila je i 70. godina pre nove ere kada se na brzinu prikupljena vojska bivših gladijatora i begunaca pod zapovedništvom Spartaka pokazala više nego doraslom nekim rđavo obučenim legijama. Rimljani nisu bili nepobedivi na bojnopolju kao što mi pretpostavljamo niti kao što su oni voleli da se prikazuju. No, 63. godine pre nove ere suočili su se s neprijateljem iznutra, s terorističkom zaverom u samom srcu rimske elite.

Priča o ovoj krizi može da se prati vrlo detaljno iz dana u dan, povremeno čak iz sata u sat. Tačno znamo gde se veći deo događaja odigrao, a na nekim mestima i dalje stoje isti spomenici koji su vladali pozornicom 63. godine. Možemo da pratimo operaciju obmane koja je donela Ciceronu informacije o zaveri i da vidimo kako je Katilina proteran iz grada, otišao u logor svoje zbrda-zdola sakupljene vojske severno od Rima i pošao i bitku protiv zvaničnih rimskih legija koja ga je stajala života. Imamo uvid i u neke argumente, kontroverze i šira pitanja koje je kriza podstakla i još ih podstiče.

Surovi Ciceronov odgovor – uključujući i ona pogubljenja po kratkom postupku – neulepšan su primer nevolja koje nas muče i

1. Teški lukovi i stubovi Tabularijuma ugrađeni u Mikelandelovu palatu još su važna znamenitost na jednom kraju rimskog Forumu. Podignut svega deceniju-dve pre nego što je Ciceron postao konzul 63. godine pre nove ere, Tabularijum je svakako bio jedan od najvećih arhitektonskih podviga. Njegova svrha nije sasvim jasna. To je očigledno bila nekakva javna ustanova, ali ne obavezno registar (*tabularium*) kao što se često pretpostavlja.

danas. Da li je dozvoljeno ukloniti „teroriste“ bez primene zakonskog postupka? Do koje mere treba da se žrtvuju građanska prava u ime unutrašnje bezbednosti? Rimljani nisu nikada prestali da raspravljaju o „Katilininoj zaveri“, kako je nazvana. Je li Katilina bio u potpunosti zao ili za njegove postupke ima olakšavajućih okolnosti? Po koju cenu je revolucija izbegnuta? Događaji iz te godine i krilatice nastale tada i dalje odzvanjaju kroz istoriju Zapadnog sveta. Neke tačne reči izgovorene u napetim raspravama vođenim po otkriću zavere još imaju mesta u našoj političkoj retorici i još se, kao što ćemo videti, pojavljuju na plakatima i zastavama, pa čak i u tvitovima savremenih političkih protesta.

Kako bilo da bilo, ova zavera nas vodi u središte rimskog političkog života prvog veka pre nove ere, u njegova pravila,

kontroverze i sukobe. Time nam omogućava da zavirimo u dela „Senata“ i „naroda rimskog“ – dveju ustanova čiji su nazivi ugrađeni u naslov moje knjige, SPQR (*Senatus populusque Romanus*). Svaka za sebe, a ponekad međusobno oštro sukobljene, ove ustanove bile su glavni izvori političke vlasti u Rimu u prvom veku pre nove ere. Zajedno su činili skraćenu parolu zakonite moć rimske države, parolu koja je opstala tokom čitave rimske istorije, a koristi se i u dvadeset prvom veku u Italiji.

Još šire posmatrano, rimski senat (bez naroda rimskog) pozajmio je svoj naziv savremenim zakonodavnim telima u čitavom svetu, od Sjedinjenih Država do Ruande.

Na spisku likova u ovoj krizi nalaze se neke najslavnije ličnosti rimske istorije. Gaj Julije Cezar, tada star tridesetak godina, dao je radikalni doprinos raspravi o prikladnoj kazni za zaverenike. Marko Licinije Kras, rimski bogataš ozloglašen zbog izjave da niko nije bogat dok nema dovoljno novca da stvori privatnu

2. SPQR se i dalje viđa u gradu Rimu na svemu, od poklopaca šahtova do kontejnera za smeće. Poreklo tog akronima može se ispratiti unazad do Ciceronovog doba i jedan je od najtrajnijih u istoriji. Ne čudi što je nastala i parodija, vrlo omiljena u Italiji: „Sono Pazzi Questi Romani“ – „Ovi Rimljani su ljudi.“

vojsku, igrao je neku tajanstvenu ulogu iza zavese. No, na sredini pozornice, kao Katilinog glavnog protivnika, nalazimo osobu koju je moguće upoznati bolje od bilo koga drugog u čitavom drevnom svetu. Ciceronovi govori, eseji, pisma, šale i stihovi zauzimaju desetine tomova savremenog štampanog teksta. U antičko doba sve do Avgustina – hrišćanskog sveca i plodnog teologa veoma sklonog samoispitivanju koji je živio gotovo pet vekova kasnije – nema nikoga čiji je život dokumentovan privatno i javno u dovoljnoj meri da možemo rekonstruisati prihvatljivu biografiju u savremenom značenju te reči. Mi uglavnom kroz Ciceronove tekstove, opažanja i predrasude vidimo rimski svet prvog veka pre nove ere i veći deo istorije grada do njegovog doba. Godina 63. označila je vrhunac njegove karijere; Ciceronu više nikada neće ići toliko dobro. Karijera mu se završila dvadeset godina kasnije, neuspešno. I dalje uveren u sopstvenu važnost, povremeno spominjan, ali ne više u prvom redu politike, ubijen je u građanskom ratu koji je usledio posle ubistva Julija Cezara 44. godine pre nove ere, a glava i desna ruka pribijeni su mu na govornicu u samom središtu grada da ih svi vide – i da ih dalje mrcvare i sakate.

Ciceronova užasna smrt predskazala je još veću revoluciju u prvom veku pre nove ere koji je počeo izvesnim oblikom narodne političke moći – mada ne baš „demokratijom“ – a završio se sa samodršcem na prestolu i Rimskim carstvom pod vlašću jednog čoveka. Iako je Ciceron možda „spasio državu“ 63. godine, činjenica je da država u obliku koji je on poznao neće potrajati još dugo. Na horizontu se pomaljalo nova revolucija i biće mnogo uspešnija od Katilinine. „Senatu i narodu rimskom“ uskoro će se pridružiti i ohola figura „cara“ otelotvorena u nizu samodržaca kojima se laskalo i rugalo, koje su slušali i zanemarivali tokom nekoliko vekova zapadne istorije. No, to je priča za kasnija poglavlja ove knjige. Za sada ćemo se zadržati u jednom od najnezaboravnijih, najsočnijih i najrečitijih trenutaka u čitavoj istoriji Rima.

Ciceron protiv Katiline

Sukob između Cicerona i Katiline bio je delimično sudar političkih ideologija i ambicija, ali takođe i sudar dvojice ljudi veoma različitog porekla. Obojica su bili na samom vrhu ili blizu samog vrha rimske politike, ali tu su se sličnosti završavale. Štaviše, njihove međusobno potpuno različite karijere slikovito pokazuju koliko je raznovrstan umeo da bude politički život Rima u prvom veku pre nove ere.

Katilina, nesuđeni revolucionar, imao je uobičajeniji, povlašćeniji i naoko bezbedniji početak i u životu i u politici. Potekao je iz istaknute stare porodice čija je loza sezala stolicima unazad sve do mitskih osnivača Rima. Njegov praotac Sergest navodno je s Enejom posle Trojanskog rata pobjegao u istočnu Italiju pre nego što je grad Rim uopšte nastao. Među Katilinim plavokrvnim precima posebno se isticao njegov praded, heroj rata protiv Hanibala i prvi čovek za kog se znalo da je otišao u borbu s protetičkom rukom – verovatno običnom metalnom kukom umesto desne šake koju je izgubio u nekoj ranijoj bici. Rana karijera samog Katiline bila je vrlo uspešna, izabran je na nekoliko nižih političkih položaja, ali 63. godine pre nove ere našao se na ivici bankrotstva. Za njegovo ime vezivao se niz zločina, od ubistva prve žene i rođenog sina do seksa sa sveštenicama devicama. No, kakve god da je skupe poroke imao, novčane nevolje delimično su bile ishod njegovih pokušaja da bude izabran za jednog od dvojice konzula, nosilaca najviše dužnosti u gradu.

Izborna kampanja u Rimu umela je da bude veoma skupa. Do prvog veka pre nove ere iziskivala je velikodušnost koju je ponekad bilo teško razlikovati od podmićivanja. Ulog je bio veliki. Izabrani pojedinci imali su priliku da povrate izdatke, zakonito ili nezakonito, zahvaljujući nekim povlasticama položaja. Neuspešni kandidati – a njih je, kao i vojnih poraza, u Rimu bilo daleko više nego što se obično priznaje – padali su još dublje u dugove.

U takvim nevoljama našao se Katilina pošto je poražen na izborima za konzula 64. i 63. godine pre nove ere. Iako se obično govori da su mu sklonosti i ranije bile takve, sada nije imao druge nego da pribegne „revoluciji“ ili „neposrednoj akciji“ ili „terorizmu“, kako god želite to da nazovete. Udruživši se s drugima očajnicima iz višeg staleža, zatražio je podršku nezadovoljne gradske sirotinje, a izvan grada je na brzinu okupljao vojsku. Nije bilo kraja njegovim lakomislenim obećanjima o brisanju dugova (jednom od najogavnijih izraza radikalizma po mišljenju rimskog zemljoposedičkog staleža) niti smelim pretnjama da će pobiti vodeće političare i zapaliti čitav grad.

Ili je makar tako Ciceron, jedan od onih koji su verovali da su obeleženi da budu ubijeni, sazeo motive i ciljeve svog protivnika. On je potekao iz porodice potpuno drugačije od Katilinine. Rođen je u bogatoj zemljoposedičkoj porodici, kao i svi najvažniji rimski političari, ali njegovo poreklo nije bilo prestoničko, nego iz gradića Arpinuma udaljenog od grada Rima stotinak kilometara, odnosno najmanje dan putovanja brzinom Starog veka. Iako su sigurno bili veliki igrači u lokalnim okvirima, niko iz njegove porodice pre njega nije se istakao na političkoj pozornici Rima. Bez Katilininih prednosti, Ciceron se oslanjao na svoje prirodne darove, na poznanstva s važnim ljudima koja je brižljivo negovao – i na to da će ga besednička veština odvesti do vrha. Drugim rečima, bio je slavan kao najistaknutiji advokat u rimskim sudovima, a položaj zvezde i važne pristalice značili su da je lako biran na svaki neophodni niži politički položaj redom, baš kao i Katilina. No, 64. godine pre nove ere Ciceron je uspeo tamo gde Katilina nije i pobedio je u konzulskoj trci za sledeću godinu.

Ovaj veliki uspeh nikako se nije podrazumevao. Uprkos slavi, Ciceron je i dalje bio skorojević (*homo novus*), kako su Rimljani zvali one bez predaka u politici, a u jednom trenutku čak je po svemu sudeći razmišljao o sklapanju izbornog sporazuma s Katilinom bez obzira koliko je ovaj bio ozloglašen. No, na kraju su prevagnuli uticajni birači. Rimski izborni sistem otvoreno je i besramno davao dodatnu težinu glasovima bogataša, a mnogi

takvi glasači zaključili su da je Ciceron bolji izbor od Katiline iako su snobovski prezirali „pridošlice“. Neki suparnici nazivali su ga „stanarom“ u Rimu ili „delimičnim građaninom“, ali dobio je najviše glasova. Katilina je završio na bezuspešnom trećem mestu. Na drugom mestu, izabran za drugog konzula, bio je Gaj Antonije Hibrida, stric daleko slavnijeg Marka Antonija, čiji ugled, kako se pokazalo, nije bilo ništa bolji od Katilininog.

Do leta 63. godine pre nove ere Ciceron je po svemu sudeći saznao kakvu opasnost predstavlja Katilina koji je ponovo iskušavao sreću na izborima. Upotrebivši svoj konzulski autoritet, Ciceron je odložio sledeći krug izbora, a kad je najzad dopustio da se izbori održe, pojavio se na glasačkom mestu s naoružanim stražarima, noseći vojnički grudni oklop jasno vidljiv ispod toge. Bila je to čista gluma, a mešavina vojne i civilne opreme bila je uznemirujuće neskladna, kao kada bi danas neki političar ušao u skupštinu u poslovnom odelu i s automatom o ramenu. No, predstava je uspela. Ova taktika zastrašivanja i Katilinin izrazito populistički program bili su dovoljni da Katilina ponovo pretrpi poraz. Tvrdnjama da je osiromašen i da zastupa druge osiromašene svakako se nije umilio elitnim biračima.

Uskoro posle izbora, negde u ranu jesen, Ciceron je počeo da dobija mnogo jasnije obaveštajne podatke o nasilnoj zaveri. Već duže vreme dobijao je deliče informacija preko devojke jednog Katilininog „saučesnika“, žene po imenu Fulvija koja je manje-više postala dvostruki agent. Sada je, zahvaljujući novom izdajstvu s druge strane, a preko bogatog Marka Krasa kao posrednika, došao u posed svežnja pisama koja su neposredno teretila Katilinu i govorila o strašnom krvoproliću koje je planirao – a te informacije uskoro su dopunili neporecivi izveštaji da se severno od grada okuplja oružana sila koja podržava pobunu. Najzad je, izbegavši zahvaljujući Fulvijinoj dojavi rđavo izveden pokušaj atentata planiran za sedmi novembar, Ciceron sazvaio senat za sledeći dan kako bi zvanično optužio Katilinu i uplašio ga toliko da napusti grad.

Senatori su još u oktobru izdali dekret kojim su podstakli Cicerona kao konzula (ili mu to dozvolili) „da se postara da država

ne bude ugrožena“, što je u Starom veku bilo otprilike isto što i savremeni zakoni o „ovlašćenjima u vanrednim situacijama“ ili o „sprečavanju terorizma“ – i jednako kontroverzno. Tako su osmog novembra senatori slušali kako Ciceron iznosi čitav slučaj protiv Katiline u veoma vatrenom i podacima odlično potkovanom napadu. Bila je to očaravajuća mešavina besa, ozlojeđenosti, samokritike i očigledno neoborivih činjenica. Ciceron je podsećao okupljene na Katilininu mračnu prošlost, zatim je neiskreno izražavao žaljenje što sam nije dovoljno brzo odgovorio na opasnost, onda je iznosio tačne pojedinosti zavere – u čijoj kući su se zaverenici okupljali, kojih dana, ko je sve umešan i kakvi su im tačno planovi. Katilina se pojavio da lično odgovori na optužbe. Zatražio je od senatora da ne veruju svemu što čuju i zbijao je šale o Ciceronovom skromnom poreklu u poređenju s njegovim sopstvenim istaknutim precima i njihovim sjajnim podvizima. No, sigurno je shvatio da je njegov položaj beznadežan. Tokom noći je napustio grad.

U senatu

Ovaj sukob pred senatom između Cicerona i Katiline ključan je za čitavu priču: dvojica protivnika suočila su se oči u oči u središnjoj ustanovi rimske politike. No, kako treba da zamislimo taj prizor? Najpoznatiji kasniji pokušaj prikaza onoga što se dogodilo tog osmog novembra jeste slika italijanskog umetnika iz devetnaestog veka po imenu Čezare Makari (pojedinosti su dole i ploča 1). Ta slika potpuno se poklapa s mnogim našim predubedenjima o starom Rimu i njegovom javnom životu, veličanstvenom, prostranom, učtivom i elegantnom.

Ta slika bi takođe bez ikakve sumnje oduševila Cicerona. Katilina sedi sam, pognute glave, kao da se niko ne usuđuje ni da mu se približi, a kamoli da govori s njim. Zvezda predstave je Ciceron; stoji pored, kako se čini, posude sa zadimljenom žeravicom i obraća se senatorima obučenim u toge koji ga vrlo pažljivo slušaju.

3. Na Makarijevoj slici prizora iz senata Ciceron govori s punim žarom, očigledno bez ikakvih beleški. Slika odlično prikazuje jednu od najvažnijih ambicija rimske elite: biti „dobar čovek vešt u besedništvu“ (*vir bonus dicendi peritus*).

Svakodnevna odeća Rimljana – tunike, ogrtači, ponekad čak i pantalone – bila je mnogo raznovrsnija i šarenija od toge. No, toga je bila zvanična, nacionalna odeća: Rimljani su mogli sebe da opisuju kao *gens togata*, kao „narod koji nosi togu“, mada su se neki stranci u to vreme povremeno podsmevali ovom neobičnom i neudobnom komadu odeće. Toge su bile bele, s purpurnom ivicom za sve nosioce javnih dužnosti. Štaviše, savremena reč „kandidat“ nastala je iz latinske reči *candidatus*, izbeljen, koja se koristila za posebno izbeljene toge koje su Rimljani nosili tokom izbornih kampanja da zadive birače. U svetu u kom je društveni položaj morao da se vidi, važne sitnice u vezi s odećom išle su još dalje: senatori su na tunikama koje su nosili ispod toga imali široki purpurni rub, a nešto užu takvu ivicu nosili su pripadnici sledećeg staleža u rimskom društvu, „konjanici“, odnosno „vitezovi“. Oba staleža imala su i naročitu obuću.

Makari je prikazao otmene senatorske toge, mada je izgleda zaboravio te značajne ivice. No, gotovo u svakom drugom pogledu

slika je samo zavodljiva maštarija o događaju i mestu na kom se odigrao. Za početak, Ciceron je prikazan kao postariji uglednik, a Katilina kao turobni mladi zlikovac, mada je obojici tada zapravo bilo četrdesetak, a Katilina je bio godinu-dve stariji od Cicerona. Dalje, na skupu je vrlo malo ljudi; osim ako ne treba da ih zamišljamo negde van ivica slike, jedva pedesetak senatora sluša ovaj istorijski govor.

Sredinom prvog veka pre nove ere senat je imao oko šest stotina članova; sve su to bili ljudi ranije birani na političke dužnosti (a kažem ljudi u smislu muškarci – u starom Rimu nijedna žena nikada nije bila na političkoj funkciji). Svako ko je bio na nižoj dužnosti kvestora, a birano ih je dvadeset svake godine, automatski je dobijao mesto u senatu, i to doživotno. Senatori su se redovno okupljali, vodili rasprave, savetovali konzule i izdavali dekrete koji su se u praksi obično poštovali – mada se, pošto nisu imali zakonsku snagu, uvek postavljalo nezgodno pitanje šta će se desiti ako se dekret senata prekrši ili jednostavno zanemari. Broj prisutnih na sednicama sigurno nije uvek bio isti, ali na ovu je sigurno došla velika većina.

Što se tiče pozornice, izgleda prilično rimski, ali s tim ogromnim stubovima koji se pružaju uvis u nedogled i sjajnim mermerom živih boja na zidovima suviše je raskošna za gotovo sva rimska zdanja tog doba. Naša savremena predstava da je taj veliki grad bio pun ogromnih zdanja od blistavog mermera nije potpuno pogrešna, ali ta zdanja nastala su kasnije, s nastankom vladavine careva i počecima sistematskog vađenja mermera iz kamenoloma u Karari, u severnoj Italiji, preko trideset godina posle Katilinine krize.

Rim Ciceronovog doba, sa svojih oko milion stanovnika, još je bio lavirint vijugavih ulica i mračnih prolaza između zgrada podignutih uglavnom od opeke i lokalnog kamena. Na posetioca iz Atine ili Aleksandrije, gradova koji su imali mnoštvo zgrada sličnih onoj na Makarijevoj slici, Rim bi ostavio utisak nezanimljivog, možda čak i prljavog mesta. Bio je to takav rasadnik boleština da je jedan rimski lekar iz kasnijeg doba napisao da

vam za istraživanje malarije nisu potrebni udžbenici jer se sve već nalazi oko vas u Rimu. Stanovi za izdavanje u siromaškim četvrtima obezbeđivali su bedan smeštaj sirotinji, ali odličnu zaradu nesavesnim stanodavcima. Sam Ciceron uložio je silan novac u jeftine nekretnine i jednom se našalio, više iz nadmoći nego iz nelagode, da su se čak i pacovi spakovali i napustili jednu njegovu ruševnu stambenu zgradu.

Šaćica najbogatijih Rimljana počela je da privlači pažnju posmatrača raskošnim privatnim kućama ukrašenim finim slikama, elegantnim grčkim statuama, neobičnim nameštajem (stolovi na jednoj nožici posebno su izazivali zavist i zebnju), pa čak i uvezenim mermernim stubovima. Bilo je i nešto javnih zdanja velikih razmera sazidanih od mermera (ili obloženih mermerom); ona su bila nagoveštaj budućeg bogatog lica grada. Međutim, mesto skupa od osmog novembra uopšte nije bilo takvo.

Ciceron je savzao senatore da se, kako je često bivalo, okupe u hramu, tom prilikom u skromnoj staroj zgradi posvećenoj bogu Jupiteru. Taj hram u blizini Foruma, u samom srcu grada, podignut je po uobičajenom pravougaonom tlocrtu i nije bio polukružna građevina iz Makarijeve mašte; verovatno je bio skučen i rđavo osvetljen jer su lampe i buktinje slabo nadoknađivale nedostatak prozora. Moramo da zamislimo nekoliko stotina senatora zbijenih u zagušljivi pretrpani hram; neki su sedeli na sklepanim stolicama ili klupama, drugi su stajali i nesumnjivo se gurali pod nekom poštovanom prastarom Jupiterovom statuom. Bio je to nesumnjivo izuzetno važan događaj u istoriji Rima, ali kao i mnogo štošta rimsko, u stvarnosti daleko manje elegantan nego što mi volimo da zamišljamo.

Pobeda – i poniženje

Sledeći prizor slikari puni divljenja nisu pokušali da ovekoveče. Katilina je otišao iz grada i pridružio se svojim pristalicama koje su prikupile nekakvu vojsku izvan Rima. U međuvremenu je Ciceron

pokrenuo vrlo lukavu tajnu operaciju razotkrivanja zaverenika koji su još uvek bili u gradu. Oni su, vrlo nepromišljeno kako se kasnije ispostavilo, u zaveru pokušali da uvuku izaslanike iz Galije koji su došli u Rim da se požale da ih rimski provincijski namesnici eksploatišu. Iz nekog razloga – možda ne dubljeg od nagonskog podržavanja pobednika – ti Gali odlučili su da tajno saraduju sa Ciceronom i obezbedili su mu ključne dokaze u vidu imena, mesta, planova i još pisama punih informacija koje terete zaverenike. Usledila su hapšenja i uobičajeni neubedljivi izgovori. Kada je otkriveno da je kuća jednog zaverenika puna oružja, on je branio svoju nevinost tvrdnjom da skuplja oružje iz hobija.

Petog decembra Ciceron je ponovo saznao senat da raspravlja o tome šta treba učiniti s uhapšenima. Ovog puta senatori su se okupili u hramu boginje Konkordije, zaštitnice sklada, što je bio siguran znak da državni poslovi nikako nisu harmonični. Julije Cezar izneo je smeo predlog da uhapšene zaverenike treba zatočiti – jedni izvori kažu dok kriza ne prođe i dok ne bude moglo da im se sudi valjano, drugi pak govore doživotno. Zatvorske kazne nisu postojale u drevnom svetu, a zatvori su bili samo mesta u kojima su zločinci čekali pogubljenje. Repertoar uobičajenih kazni u Rimu činili su globa, progonstvo i smrt. Ako je Cezar zaista predlagao doživotnu robiju 63. godine pre nove ere, onda je to svakako bio prvi put u istoriji Zapada da neko predlaže tu kaznu umesto smrtna, mada bez uspeha. Oslanjajući se na dekret o vanrednim ovlašćenjima, Ciceron je po kratkom postupku pogubio sve uhapšene ne potrudivši se da organizuje ni montirano suđenje. Pobednički je oduševljenoj masi objavio njihovu usmrt čuvenim eufemizmom od jedne jedine reči: *vixere*, „živel su“, odnosno „mrtvi su.“

Dve-tri sedmice kasnije rimske legije potukle su Katilininu vojsku nezadovoljnika u severnoj Italiji. Sam Katilina poginuo je hrabro se boreći na čelu svojih ljudi. Rimski zapovednik, Ciceronov kolega, konzul Antonije Hibrida, tvrdio je na dan završne bitke da ga bole stopala i predao je zapovedništvo svom zameniku, zbog čega su neki počeli da se pitaju kome je zapravo naklonjen.

Nisu se preispitivali samo njegovi motivi. Bilo je svakovrsnih, verovatno neosnovanih, a svakako nedovoljno čvrstih nagađanja o tome koji su uspešni ljudi možda tajno podržavali Katilinu. Da li je on zaista radio za podmuklog Marka Krasa? I kakav je bio Cezarov stvarni stav?

Katilinin poraz ipak je bio značajna pobjeda za Cicerona, pa su mu njegovi sledbenici nadenuli nadimak *pater patriae*, odnosno otac domovine, što je bila verovatno najveća i najlepša titula koja se mogla dobiti u visokopatrijarhalnom društvu kakvo je bilo rimsko. No, uspeh mu se uskoro osvetio. Dvojica političkih suparnika sprečila su ga da poslednjeg dana konzulskog mandata održi uobičajeni oproštajni govor na skupu rimskog naroda. „Oni koji su kažnjavali druge bez saslušanja“, tvrdili su, „ne treba da imaju pravo da budu saslušani.“ nekoliko godina kasnije, 58. godine pre nove ere, Rimljani su glasali u načelu da se iz grada proteraju svi koji su nekog građanina kaznili smrću bez suđenja. Ciceron je napustio Rim pre nego što je donesen novi zakon u kom je po imenu označen za progonstvo.

U ovoj priči do sada „i narod rimski“ (PQR iz SPQR) nije igrao neku istaknutu ulogu. „Narod“ je bio mnogo veća i bezobličnija grupa nego senat, a činili su ga, u političkom smislu, svi muški rimski građani; žene nisu imale zvanična politička prava. Godine 63. pre nove ere oko milion muškaraca živelo je u prestonici i u Italiji, a bilo ih je i izvan Italije. U praksi je narod bilo ono nekoliko hiljada ili nekoliko stotina muškaraca koji odluče da se pojave na izborima ili skupovima u gradu Rimu. Koliki je tačno uticaj imao narod oduvek je, čak i u drevno doba, bila velika kontroverza rimske istorije, ali dve činjenice su pouzdane. U tom periodu samo narod je mogao da bira ljude na političke dužnosti u rimskoj državi; bez obzira na to koliko je kandidat plavokrvan, mogao je da postane konzul, na primer, samo ako ga izabere rimski narod. Osim toga, za razliku od senata, narod je imao pravo da donosi zakone. Godine 58. pre nove ere Ciceronovi neprijatelji tvrdili su da je on, bez obzira na ovlašćenja koja je tvrdio da ima na osnovu senatskog dekreta o sprečavanju terorizma, pogubivši Katilinine

pristalice pogazio temeljno pravo svakog rimskog građanina na pošteno suđenje. Na narodu je bilo da ga protera.

Nekadašnji „otac domovine“ proveo je prilično jadnu godinu u severnoj Grčkoj (njegovo plačljivo samosažaljenje nije bilo privlačno), a onda je narod glasao da ga pozove natrag. Pristalice su ga dočekale klicanjem, ali njegova gradska kuća je srušena, a da bi mu se utuвила politička pouka, na njenom mestu podignut je hram Slobodi. Ciceronova karijera nikada se nije potpuno oporavila.

Zapisi

Razlozi zahvaljujući kojima možemo da ispričamo ovu priču ovako podrobno vrlo su jednostavni: sami Rimljani mnogo su pisali o tome, a većina njihovih zapisa je sačuvana. Savremeni istoričari često jadikuju zbog toga što vrlo malo znamo o nekim stranama života u Starom veku. „Razmislite o tome koliko ne znamo o životu sirotinje“, žale se oni, „ili o ženskoj tački gledišta“. To je anahrono i zavaravajuće. Pisci rimskih izvora bili su gotovo isključivo muškarci, ili je makar vrlo malo dela ženskih autora dospelo do nas (autobiografija Agripine, majke cara Nerona, mora se smatrati jednim od najtužnijih gubitaka klasične književnosti). Ti muškarci su takođe gotovo do jednog bili imućni, mada su se neki pesnici starog Rima, baš kao i današnji, rado pretvarali da gladuju po tavanskim sobicama. No, žalopojke istoričara zanemaruju nešto mnogo važnije.

Ono što je najneobičnije o rimskom svetu jeste činjenica da je najveći deo rimskih pisanih izvora opstao preko dva milenijuma. Imamo rimsku poeziju, pisma, eseje, govore i istorije, što sam već spomenula, ali i romane, geografske knjige, satirične tekstove i svežnjeve tehničkih dela o svemu od vodogradnje do medicine. Ta dela opstala su uglavnom zahvaljujući vrednim srednjovekovnim monasima koji su ručno prepisivali ono što su smatrali najvažnijim ili najkorisnijim radovima klasične literature, i značajnom ali često zaboravljanom doprinosu srednjovekovnih muslimanskih

naučnika koji su prevodili na arapski neka filozofska i naučna dela. A zahvaljujući arheolozima koji su iskopavali papiruse iz egipatskih pustinja i deponija, drvene tablice za pisanje iz rimskih vojnih baza na severu Engleske i rečite nadgrobne spomenike širom carstva, možemo da zavirimo u živote i dela nekih prilično običnih stanovnika rimskog sveta. Raspoložemo porukama upućenim svojim kod kuće, spiskovima za kupovinu, računskim knjigama i poslednjim rečima ispisanim na grobovima. Čak i ako je to samo delić onoga što je nekada postojalo, na raspolaganju nam je više rimske literature – i više rimskih zapisa uopšte – nego što bi jedan čovek mogao temeljno da savlada za čitav život.

Kako smo onda tačno saznali za sukob između Katiline i Cicerona? Priča je stigla do nas različitim putanjama, i delimično je zbog toga tako bogata. Postoje kratki prikazi u delima brojnih starorimskih istoričara, uključujući i jednu drevnu biografiju samog Cicerona – ali sve to napisano je sto i više godina posle samih događaja. Mnogo važniji i mnogo rečitiji jeste jedan poduži esej – standardni prevod na engleski dug pedesetak stranica – koji pruža detaljnu priču i analizu „Rata protiv Katiline“, odnosno *Bellum Catilinae*, da upotrebimo ono što je gotovo sigurno bio drevni naziv. Taj esej nastao je svega dvadeset godina posle „rata“, sredinom četvrte decenije prvog veka pre nove ere, a napisao ga je Gaj Salustije Krisp. I sam skorojević kao i Ciceron, prijatelj i saveznik Julija Cezara, uživao je vrlo neujednačen politički ugled; kao rimski namesnik u severnoj Africi izašao je na rđav glas, čak i po rimskim merilima, zbog korupcije i iznuđivanja. No, uprkos ne baš besprekornoj političkoj karijeri, ili možda upravo zbog nje, Salustijev esej je jedna od najoštromnijih političkih analiza iz drevnog sveta kojima raspoložemo.

Salustije nije samo izneo tok radnje, njene uzroke i posledice. Upotrebio je Katilinu kao simbol širih nedostataka Rima u prvom veku pre nove ere. Po njegovom mišljenju samu moralnu osnovu rimske kulture uništili su uspeh grada, bogatstvo, pohlepa i žudnja za moći koji su nastali posle osvajanja na Sredozemlju i pobeda nad ozbiljnim takmacima. Ključni trenutak nastupio je osamdeset

tri godine pre rata protiv Katiline, 146. godine pre nove ere, kada je rimska vojska najzad uništila Kartaginu, Hanibalovo sedište na severnoj afričkoj obali. Posle toga, smatrao je Salustije, više nije bilo značajnijih pretnji rimskoj prevlasti. Katilina je možda imao i vrlina, priznavao je Salustije, od hrabrosti u bici do neizmerne izdržljivosti: „Njegova sposobnost da izdrži glad, hladnoću i nedostatak sna bila je neverovatna.“ No, bio je oličenje većine mana Rima svog vremena.

Iza Salustijevog eseja leži drugi živopisni dokument čiji se nastanak može ispratiti unazad do samog Cicerona i koji iznosi njegovu verziju događaja. U nekim pismima svom najboljem prijatelju, Titu Pomponiju Atiku, bogatašu koji nikada zvanično nije ušao u politiku, ali je često potezao konce iza pozornice, Ciceron spominje svoje prvobitno prijateljske odnose s Katilinom. Uz privatne novosti o rođenju sina („Dozvoli da ti javim, postao sam otac...“) i prispeću novih statua iz Grčke kojima će ukrasiti kuću, Ciceron 65. godine pre nove ere objašnjava da je razmišljao da zastupa Katilinu pred sudom u nadi da će njih dvojica kasnije sarađivati. Kako su ta privatna pisma dospela u javnost ostaje tajna. Najverovatnije je neki Ciceronov sluga posle njegove smrti prodavao prepise koji su kružili među znatiželjnim čitaocima, i poštovaocima i neprijateljima. U drevnom svetu nikad ništa nije izdavano, ne u našem smislu reči. Do našeg doba opstalo je ukupno gotovo hiljadu pisama koja je veliki čovek napisao i primio tokom poslednjih dvadesetak godina svog života. Ta pisma otkrivaju njegovo samosažaljenje u progonstvu („Mogu samo da plačem!“), tugu zbog smrti kćeri na porođaju, govore o raznim temama od nepoštenih posrednika preko razvoda u visokom društvu do ambicija Julija Cezara i svakako su među najzanimljivijim dokumentima iz drevnog Rima koje imamo.

Jednako zanimljiv, a možda i mnogo neobičniji, jeste opstanak dela dugačke pesme koju je Ciceron napisao u slavu svojih konzulskih dostignuća. Pesma nije sačuvana cela, ali bila je toliko poznata, po dobru ili zlu, da su više od sedamdeset stihova navodili drugi stari autori i sam Ciceron u svojim kasnijim radovima.

Među njima je jedan od najozloglašnijih primera stihoklepstva na latinskom koji su preživeli Srednji vek: „*O fortunatam natam me consule Romam*“ – što bi u slobodnijem prevodu značilo otprilike: „Kakva je sreća grada Rima/Da upravo mene za konzula ima.“ U sledećem upadljivom, mada zabavnom primeru odsustva svake skromnosti, po svemu sudeći održan je nekakav „skup božanstava“ na kom je naš nadljudski konzul razgovarao s božanskim senatom na planini Olimp kako da izađe na kraj s Katilininom zaverom.

Do prvog veka pre nove ere ugled i slava u Rimu nisu se sticali samo prenošenjem informacija od usta do usta, nego i od reklame koja se katkad organizovala, često potajno i prefinjeno, ponekad vrlo nezgrapno. Mi znamo da je Ciceron ubeđivao jednog svog prijatelja istoričara, Lucija Lukeja, da napiše pohvalnu povest o njegovoj pobedi nad Katilinom i kasnijim događajima („Izuzetno mi je stalo“, napisao je u pismu, „da moje ime zablista u tvom delu“). Takođe se nadao da će pomodni grčki pesnik kog je zastupao pred sudom u raspravama o njegovom zamršenom imigrantskom statusu, napisati veliki ep na istu temu. Na kraju je morao lično da napiše pesmu zahvalnicu – samom sebi. Malobrojni moderni kritičari pokušali su, vrlo neubedljivo, da brane književni kvalitet tog dela, pa čak i onog ozloglašenog stiha („*O fortunatam natam...*“). Većina starorimskih kritičara, čiji su stavovi na ovu temu opstali, izvrgavali su ruglu i sujetu samog dela i jezik kojim je napisano. Čak i jedan Ciceronov veliki poklonik i marljivi istraživač njegove govorničke tehnike požalio je što je njegov uzor „toliko preterao“. Ostali su zlrado ismevali ili parodirali pesmu.

No, najneposredniji pristup događajima iz 63. godine pre nove ere pružaju nam zapisi nekih govora koje je Ciceron održao u vreme pobune. Dva je održao na javnim skupovima naroda rimskog i u njima ih je obavestio o napretku istrage protiv Katilinine zavere i objavio pobedu nad pobunjenicima. Jedan je bio Ciceronov doprinos senatskoj raspravi od 5. decembra na kojoj su određivane prikladne kazne za uhapšenike. Na kraju, najslavniji od svih, tu je govor kojim je pred senatom osmog novembra optužio Katilinu;

to su reči koje bi trebalo da zamišljamo da izlaze iz Ciceronovih usta na Makarijevoj slici.

Ciceron je verovatno delio naokolo prepise tih govora nedugo pošto ih je održao, prepise koje je mukotrpno izradila mala vojska robova. Za razliku od njegovih pokušaja u poeziji, govori su brzo postali vredni divljenja i često citirani klasici latinske literature i najsjajniji primeri besedništva koje su učili i oponašali rimski đaci i budući govornici do kraja antičkog doba. Čitali su ih i proučavali čak i oni koji latinski ne govore sasvim tečno. Tako je svakako bilo u rimskom Egiptu četiri stoleća kasnije. Najraniji prepisi delova ovih govora koje imamo pronađeni su na papirusima iz četvrtog i petog veka nove ere, i samo su delići prvobitno mnogo dužih tekstova. Obuhvataju izvorni latinski i prevod svake reči na grčki. Moramo zamisliti izvornog govornika grčkog u Egiptu kako se muči i traži pomoć da bi izašao na kraj sa Ciceronovim maternjim jezikom.

Mnogi kasniji stručnjaci takođe su se mučili. Ova zbirka od četiri Besede protiv Katiline (*In Catilinam*), kako se najčešće naziva, ušla je u obrazovnu i kulturnu tradiciju Zapada. Ti govori prepisivali su se i delili u srednjovekovnim manastirima, pokolenja đaka iz njih su učila latinski jezik, a renesansni intelektualci i teoretičari retorike su ih pažljivo analizirali kao književna remek-dela. Čak i danas, u savremenim štampanim izdanjima, te besede zadržavaju svoje mesto u programima učenja latinskog jezika, ostaju primer ubedljivog besedništva i poslužile su kao osnova nekih najčuvanijih govora savremenog doba, između ostalog i govora Tonija Blera i Baraka Obame.

Uvodne reči Ciceronovog govora održanog osmog novembra (Prve besede protiv Katiline) vrlo brzo su postale jedan od najpoznatijih i najprepoznatljivijih citata iz rimskog sveta: „*Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?*“ („Dokle ćeš, najzad, Katilino, zloupotrebljavati strpljivost našu?“), a za njima posle nekoliko redova u pisanom tekstu sledi oštra i takođe često ponavljana parola: „*O tempora, o mores.*“ („Oh, u kakvom svetu živimo“, ili doslovno: „O, vremena, o običaji!“) Štaviše, uvodna

fraza ovog govora sigurno je već bila čvrsto usađena u književnu svest Rima kada je Salustije pisao svoj prikaz „rata“ svega dvadeset godina kasnije. Toliko čvrsto usađena da je, u smišljenoj ili šaljivoj ironiji, Salustije mogao da je pripiše Katilini. „*Quae quousque tandem patiemini, o fortissimi viri?*“ („Koliko ćete još ovo trpeti, junaci moji?“), reči su kojima Salustijev revolucionar podstiče svoje sledbenike i podseća ih na nepravde koje im je nanela elita. Te reči potpuno su izmišljene. Drevni pisci redovno su izmišljali govore za svoje junake, baš kao što današnji istoričari vole da pripisuju motive i osećanja svojim likovima. Šala je u tome što je Salustije dao Katilini, Ciceronovom najvećem neprijatelju, da izgovori Ciceronovu najčuveniju rečenicu.

To je samo jedna od mnogih ironija upotreba i naglašanih paradoksalnih „pogrešnih citata“ u istoriji ove istaknute fraze. Često je vrebala u rimskoj literaturi kad god je bilo reći o revolucionarnim planovima. Svega nekoliko godina nakon Salustija Tit Livije pisao je istoriju Rima od nastanka prvobitno u sto četrdeset dve „knjige“, što je bio veliki posao iako su drevne knjige bile ono što je moglo da stane na svitak papirusa i po veličini bliže današnjim poglavljima nego knjigama. Ono što je Livije imao da kaže o Katilini je izgubljeno, ali kada je želeo da prikaže građanske sukobe od nekoliko stotina godina ranije, posebno „zaveru“ izvesnog Marka Manlija koji je navodno u četvrtom veku pre nove ere podigao rimske siromahe na pobunu protiv ugnjetačke vlasti elite, upotrebio je jednu verziju klasične rečenice. „*Quo usque tandem ignorabitis vires vestras?*“ („Dokle ćete najzad zanemarivati sopstvenu snagu?“), kazao je navodno Manlije svojim pristalicama kako bi shvatili da, iako siromašni, raspolažu silom potrebnom za uspeh.

Sušтина nije samo u ponavljanju jezika, niti u upotrebi Katilinog imena kao sinonima za zlo, mada je ono često igralo takvu ulogu u rimskoj literaturi. Njegovo ime neretko je korišćeno kao nadimak za omrznute careve, a pola veka kasnije Publije Vergilije Maron dao mu je malu ulogu u *Enejidi* – prikazao ga je kako trpi muke u podzemnom svetu „drhteći pred licima Furija“. Mnogo važnije je to što je sukob između Cicerona i Katiline postao moćan